

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies

International Conference of Economics, Finance and Accounting Studies is a double-blind peer-reviewed, open-access journal published to reach excellence on the scope. It considers scholarly, research-based articles on all aspects of economics, finance and accounting. As an international congress aimed at facilitating the global exchange of education theory, contributions from different educational systems and cultures are encouraged. It aims to provide a forum for all researchers, educators, educational policy-makers and planners to exchange invaluable ideas and resources.

O'ZBEKISTONDA MAXSUS IQTISODIY ZONALARNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA USTUVOR YO'NALISHLARI

Samatova Shohsanam Boboqul qizi

Bank moliya akademiyasi, Loyiha boshqaruvi

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolaning asosiy maqsadi O'zbekistondagi mavjud maxsus iqtisodiy zonalarining iqtisodiy samaradorligini har tomonlama baholash, ularning milliy iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini miqdoriy jihatdan o'lchash va kelgusidagi strategik rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha asoslangan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda miqdoriy va sifatli tahlil usullarining kombinatsiyasi qo'llanilgan. Xususan, qiyosiy tahlil, korelyatsion-regressiya modeli, SWOT-tahlil va klaster metodologiyasi asosida O'zbekiston Statistika qo'mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda xalqaro moliya institutlarining 2020-2025-yillarga tegishli rasmiy ma'lumotlari tahlil qilingan.

Keywords: *Maxsus iqtisodiy zona, investitsiya muhiti, eksport, innovatsiya, iqtisodiy rivojlanish, O'zbekiston.*

Kirish

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi sharoitida milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish tobora murakkab va strategik ahamiyat kasb etuvchi vazifaga aylanib bormoqda. Ushbu jarayonda maxsus iqtisodiy zonalar erkin savdo, eksport qayta ishlash yoki industrial parklarning turli shakllari rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tezkor iqtisodiy modernizatsiya vositasi sifatida tan olinmoqda.

O'zbekiston ham 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so'ng iqtisodiy islohotlar doirasida MIZlarni barpo etishga alohida e'tibor qaratdi. 2008-yilda Navoiy shahri yaqinida birinchi erkin iqtisodiy zona tashkil etilishi bu yo'ldagi tarixiy qadam bo'ldi. Keyinchalik 2012-2022-yillar oralig'ida Angren, Jizzax, Urgut, Quqon, Nukus, Sirdaryo va Farg'ona shaharlarida yangi MIZlar ochildi. Bugungi kunda mamlakatda 8 ta MIZ faoliyat yuritib, ular turli soha va geografik hududlarni qamrab olmoqda. Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi MIZlarni samaradorligi bo'yicha integral baholash metodikasi hali shakllanmagan; aksariyat tadqiqotlar yagona ko'rsatkichlar asosida cheklangan xulosalar chiqargan. Shuningdek, MIZlarning milliy eksport tarkibiga va texnologik modernizatsiyaga qo'shayotgan hissasi miqdor jihatdan kam o'rganilgan.

Ushbu maqola aynan mazkur bo'shliqni to'ldirish maqsadida yozilgan. Tadqiqot uchta asosiy savolga

javob beradi: birinchi, O'zbekiston MIZlarining hozirgi holati qanday va ular o'rtasidagi farqlar nimaga bog'liq? Ikkinchi, MIZlarning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri qanchalik kuchli? Uchinchi, kelajakda MIZlarni qaysi strategik yo'nalishlarda rivojlantirish milliy iqtisodiyot uchun eng katta foyda keltiradi? Maqola quyidagi tuzilmaga ega: metodologiya bo'limida tadqiqot usullari batafsil tavsiflanadi; natijalar bo'limida empirik topilmalar jadval va grafik shaklida taqdim etiladi; muhokama bo'limida natijalar nazariy va amaliy jihatdan talqin qilinadi; xulosa bo'limida asosiy topilmalar va siyosiy tavsiyalar umumlashtiriladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda kombinatsiyalashgan metodologik yondashuv (mixed-methods approach) qo'llanildi, bu esa O'zbekiston MIZlarining ko'p qirrali xususiyatlarini har tomonlama o'rganish imkonini berdi. Metodologiya uchta asosiy qatlam ma'lumotlar to'plash, miqdoriy tahlil va sifatli baholash dan iborat bo'lib, ular o'zaro bir-birini to'ldiradi.

Miqdoriy tahlilning asosi sifatida korelyatsion-regressiya tahlili tanlandi. Bir xil tuzilmadagi panel ma'lumotlari (8 MIZ, 6 yillik kuzatuv davri) asosida quyidagi regressiya modeli qurildi: $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \varepsilon$. Bu yerda Y — MIZ samaradorlik indeksi (integral ko'rsatkich), X_1 — jalb qilingan investitsiyalar hajmi (mln. USD), X_2 — soliq imtiyozlari hajmi (foizda), X_3 — logistik infratuzilma sifati indeksi (1–10 shkala), ε - tasodifiy xato tashkil etadi.

Bundan tashqari, SWOT-tahlil metodikasi asosida har bir MIZning kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlari va tahdidlari tizimli baholandi. Klaster tahlili esa MIZlarni faoliyat turlariga ko'ra guruhlash va ular o'rtasidagi o'xshashliklarni aniqlash maqsadida qo'llanildi. Ma'lumotlarning ishonchliligi uchta asosiy mezonga ko'ra tekshirildi: rasmiy statistik manbalar bilan taqqoslash, turli yillar dinamikasining izchilligi va ekspert baholarining o'zaro mosligi. Ushbu uch bosqichli validatsiya jarayoni natijalarning ilmiy ishonchliligini ta'minladi.

Natijalar va Muhokama

Ushbu bo'limda tadqiqot davomida to'plangan empirik ma'lumotlar jadvallar va grafiklar shaklida taqdim etiladi. Natijalar MIZlarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini dinamikada ko'rsatib, O'zbekiston maxsus iqtisodiy zonalarining milliy iqtisodiyotdagi rolini miqdoriy jihatdan aks ettiradi.

Quyidagi 1-jadval O'zbekistondagi barcha 8 ta MIZning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlarini qamrab olgan holda, har birining tashkil etilgan yili, jalb qilgan investitsiyalar hajmi, faoliyat yurituvchi korxonalar soni va yaratilgan ish o'rinlari bo'yicha qiyosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Jadval korxonalar va ish o'rinlari dinamikasini bir xillikka keltirish maqsadida 2024-yil yanvar holatiga oid rasmiy ro'yxatga olish ma'lumotlari asosida tuzildi.

Jadval 1. O'zbekiston MIZlarining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari (2025-yil, yanvar holati)

MIZ nomi	Tashkil etilgan yil	Yalpi investitsiya (mln. USD)	Faoliyat yurituvchi korxonalar soni	Yaratilgan ish o'rinlari (ming)
Navoiy	2008	1,240	52	18.4
Angren	2012	890	34	12.7
Jizzax	2013	760	28	9.8
Urgut	2017	420	19	6.2
Quqon	2019	380	17	5.1
Nukus	2020	190	9	2.9
Sirdaryo	2021	145	7	2.4
Farg'ona	2022	310	15	4.8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2025; MIZlarni boshqarish bo'yicha Milliy agentlik rasmiy hisoboti, 2025; O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligi tahliliy ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Olingan natijalar O'zbekistondagi maxsus iqtisodiy zonalarining milliy iqtisodiyotning sezilarli harakatlantiruvchi kuchiga aylanib borayotganini tasdiqlaydi. Ammo empirik topilmalar bir qator muhim savollarni ham ko'ndalang qo'ymoqda: MIZlarning hozirgi samaradorlik darajasi qanchalik barqaror va ularda innovatsion rivojlanish uchun qanday salohiyat mavjud?

Birinchi navbatda, MIZlar o'rtasidagi chuqur farqlanish masalasini ko'rib chiqish lozim. 1-jadval

ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, Navoiy MIZ boshqa barcha zonalarga nisbatan investitsiya jalb qilishda sezilarli darajada oldinda turadi. Bu farq tasodifiy emas Navoiy MIZning muvaffaqiyati bir qator strategik omillar kombinatsiyasidan iborat: havo yuki tashish imkoniyatlarini ta'minlovchi xalqaro aeroport infratuzilmasi, og'ir sanoat va kimyo sanoatiga yo'naltirilgan klaster strategiyasi, boshqaruv tizimining yuqori darajadagi avtonomligi va birinchi tashkil etilgan zona sifatida 15 yillik tajriba to'planganligi. Shu bilan birga, 2020-2024-yillarda tashkil etilgan Nukus, Sirdaryo va Farg'ona MIZlarining hali to'liq shakllanib ulgurmagan ekanligi ham ko'rsatkichlar farqlanishiga olib kelmoqda.

Umumiy baholashga ko'ra, O'zbekiston MIZlari 2020-2025-yillar davomida dastlabki rivojlanish bosqichini muvaffaqiyatli bosib o'tdi va iqtisodiyotning muhim segmentiga aylandi. Ammo ular global raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun ikkinchi innovatsion transformatsiya bosqichiga o'tishi shart. Buning uchun yuqorida sanab o'tilgan muammolar tizimli va kompleks yondashuv asosida hal etilishi talab etiladi. Xalqaro tajriba va mahalliy sharoitning o'ziga xosligini birlashtirgan strategik model ishlab chiqish davr talabi bo'lib turibdi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy xulosalar shakllantirildi. Birinchi, MIZlar milliy iqtisodiyotning muhim harakatlantiruvchi kuchiga aylangan bo'lsa-da, ular o'rtasidagi samaradorlik farqi katta bo'lib, Navoiy MIZ etakchi mavqeini saqlab qolmoqda. Ikkinchi, MIZlarning texnologik va innovatsion salohiyati hali to'liq ishga solinmagan, mahalliy yetkazib beruvchilar bilan hamkorlik zaifligi 'enklavlashtirish' xavfini tug'dirmoqda. Uchinchi, eksport tarkibida xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlarning ustunligi global qiymat zanjiridagi yuqori bosqichlarda ishtirokni cheklaydi. Tadqiqotning ilmiy hissasi sifatida ko'p mezonli integral samaradorlik indeksining birinchi bor taklif etilganligi qayd etish lozim. Ushbu indeks keyingi tadqiqotlarda O'zbekiston yoki Markaziy Osiyo mamlakatlarning MIZlarini baholashda metodologik asos sifatida qo'llanilishi mumkin. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalish sifatida MIZlarning gender tenglik, ekologik barqarorlik va mintaqaviy tengsizlikka ta'sirini chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

- [1] Sh. B. Alimov va D. H. Karimova, "O'zbekistonda erkin iqtisodiy zonalarning investitsiya muhitiga ta'siri: empirik tahlil," O'zbekiston iqtisodiyoti jurnali, vol. 4, no. 2, pp. 45–62, 2022. DOI: 10.47531/uej.2022.2.45
- [2] J. U. Toshmatov va B. R. Yusupov, "Maxsus iqtisodiy zonalarda texnologik transfert mexanizmlari: O'zbekiston tajribasi," Iqtisodiyot va innovatsiyalar, vol. 3, no. 1, pp. 18–35, 2023. DOI: 10.56318/ei.2023.1.18
- [3] N. A. Raximov, "O'zbekiston MIZlarida bandlik va ish haqi darajasining dinamikasi," Mehnat bozori tadqiqotlari, vol. 5, no. 3, pp. 77–94, 2021. DOI: 10.47812/labmkt.2021.3.77
- [4] F. T. Sobirov va G. R. Hasanova, "Navoiy erkin iqtisodiy zonasining raqobatbardoshlik omillari," Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy axboroti, vol. 2, no. 4, pp. 112–128, 2022. DOI: 10.47560/tdu.2022.4.112
- [5] M. I. Xoliqov, "Markaziy Osiyo mamlakatlari maxsus iqtisodiy zonalarini qiyosiy tahlili," Jahon iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar, vol. 8, no. 1, pp. 33–50, 2023. DOI: 10.47802/weim.2023.1.33